

HET KIND EN ZIJN LOYALITEITEN

Leen Hermkens

Lezing ten behoeve van de studiedag CONTEXTUELE HULPVERLENING AAN
ECHTGESCHIEDEN OUDERS EN HUN KINDEREN EN SAMENGESTELDE GEZINNEN

2 december 1994

"Mijn moeder haalde de trouwfoto uit de fotohoekjes en begon haar in kleine stukjes te scheuren. Ik zag hoe mijn vaders gezicht in tweeën brak.(...) Waarom moet Pa doormidden? Hij blijft toch mijn vader! Hoe kan ik later iemand laten zien hoe hij eruit zag?"

Voor alle duidelijkheid.... dit was niet mijn moeder, maar de moeder van Lothar Mantoua in het boek "De Rekening" van Boudewijn Büch. (blz. 127)

Het komende uur wil ik samen met u stilstaan bij de betekenis van de loyaliteiten van het kind bij echtscheiding en het eventueel opnieuw samenleven in een zogenaamd samengesteld gezin. Ik wil dat vooral doen vanuit het perspectief van de kinderen die erbij betrokken zijn en even helemaal partijdig met hen zijn. Een echtscheiding en de gevolgen ervan grijpen diep in in het leven van alle betrokkenen. De balansen van het zorg geven aan elkaar en zorg ontvangen van elkaar worden erdoor beïnvloedt.

Zowel die tussen ouders onderling, die tussen ouders en kinderen maar ook die tussen ouders - grootouders - kleinkinderen. Vanuit contextueel oogpunt kan en wil ik niet om al deze betrokkenen heen. Ik zal echter voornamelijk op de belangen van het kind focussen.

Het is Ivan Boszormenyi Nagy geweest die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de hulpverlening in echtscheidingssituaties. Hij heeft er keer op keer op gewezen hoe van fundamenteel belang het is dat het kind loyaal kan blijven aan beide ouders. ik denk dat ik namens alle sprekers mag zeggen dat we hem daar zeer erkentelijk voor zijn.

Na enkele inleidende gedachten rond de maatschappelijke betekenis van echtscheiding zal ik kort ingaan op de vier dimensies die Nagy onderscheidt en op de begrippen loyaliteit, parentificatie, gespleten loyaliteit. Vervolgens zal ik aandacht besteden aan het samengestelde gezin en tot slot enkele implicaties voor de hulpverlening geven.

Echtscheiding is, op de dood van een van de ouders na, de meest ingrijpende gebeurtenis in het leven van een kind. Dat stelde de Wereldgezondheidsorganisatie enkele jaren geleden onomwonden vast.

Per jaar worden in Nederland 28.000 huwelijken opgebroken waarbij ongeveer 40.000 minderjarige kinderen betrokken zijn (Elsevier 1992).

Het traditionele familieleven is breekbaarder dan ooit. Amerikaanse echtscheidingscijfers tonen bikkelhard aan dat 50 % van het eerste huwelijk, en 60 % van het tweede huwelijk waar kinderen uit een eerste huwelijk wonen, op een breuk uitloopt. Het "gezins"-leven, als we nog van gezin kunnen spreken, is door echtscheiding diverser dan ooit: een-oudergezinnen, co-oudergezinnen en samengestelde gezinnen met bijbehorende stiefouders, halfbroers en -zussen, stiefbroers en -zussen en stief-kleinkinderen. Hoe dan ook, er is sprake van hopeloos gefragmenteerde en verpulverde familiebanden. Veel van de hedendaagse problemen, zegt men, houden hiermee verband. Het verval van waarden en normen, de toenemende gewelddadigheid van de jeugd, de armoede en de werkloosheid.

De conservatieve remedie tegen alle narigheid is simpel; de klok een paar slagen terugdraaien en de traditionele familiewaarden in ere herstellen. Het veilige kerngezin van weleer als rotsvast bak in deze onzekere tijden. Het gezin als hoeksteen. Op het onlangs gehouden internationale congres "Violence in the family" (1993), bleek weer opnieuw dat juist ook in het knusse kerngezin akeligheden als verwaarlozing, mishandeling, seksueel misbruik aan de orde van de dag zijn. Nee, niet terug naar de geïsoleerdheid van het kerngezin of de traditionele grootfamilies van weleer. Maar wat dan wel? De beste voorspelling voor het toekomstige geluk van kinderen is wellicht steeds minder de traditionele familievorm. Eerder zal het gaan om sociale netwerken als betrouwbare hulpbronnen voor gefragmenteerde families en hun kinderen. We hebben geen blauwdrukken voor de toekomst, die zullen we samen moeten creëren.

Echtscheiding is niet alléén dramatisch, is niet alléén breuken en verlies. echtscheiding kan ook nieuwe kansen inhouden voor ouders en kinderen. In de Libelle-enquête (1992) gehouden door Elsemarie v.d. Eerenbeemt en Dick Schlüter, geven kinderen aan dat ze er ook weerbaarder en zelfstandiger door geworden zijn. En dat ze opgelucht waren dat de strijd tussen hun ouders ophield. Maar het feit is er dat talloze gebroken, een-ouder- en samengestelde gezinnen, om hulp vragen omdat ze vastgelopen zijn. Zouden we ze óók niet kunnen zien als symptoomdragers binnen een maatschappelijke context, die aangeven dat er iets nieuws moet gebeuren? Reiken ze daarmee niet een kans op vernieuwing aan? En is dat niet een onderdeel van een sociale en culturele verandering die we allemaal doormaken? Een verandering met ondermeer grote gevolgen voor de ouder-kind-relatie. We bewegen ons volop in die verandering en daarmee staan we voor de vraag: hoe voorkomen wij dat we het badwater én het kind weggoeien? Daarin kunnen door ons keuzes gemaakt worden. Die vrijheid hebben we en dat vraagt om bezinning.

Om één aspect van de ouder-kind-relatie kunnen we niet heen; De band tussen ouder en kind is uniek en onvervangbaar en blijft zijn kracht behouden. die band is duizend keer ouder dan de menselijke experimenten met betrekking tot samenleefvormen. (Nagy 1986) Wat maakt die band tussen ouder en kind dan zo uniek en onvervangbaar? Waar het om gaat is het meest fundamentele in die relatie, en dat reikt tot in de existentie, de zijnsorde. Je bént vader, je bént moeder, je bént kind, geboren uit deze twee mensen en dat ben je levenslang. Dan hebben we het niet over hoe je moeder bent, of hoe je vader bent, hoe je kind bent. Je bent het. Ook na adoptie, sterven of scheiding. De ouder-kind-band is een extentiële onverbreekelijke band. Een van de opvallende resultaten in het onderzoek van Waller-stein en Kelly (1980) naar de gevolgen van echtscheiding was, dat kinderen zich ook 10 jaar na de echtscheiding bleven zien als kinderen van deze ouders, ook als er sprake was van een contractbreuk, of het wonen in een een-ouder- of samengesteld gezin. De eerder genoemde Libelle enquête bevestigt dit beeld. Er waren mensen bij die de enquête invulden en daarbij terugkeken op een periode van 30 jaar vanaf het moment van echtscheiding van hun ouders. Met die onverbreekelijke band zijn we in het gebied van de vierde dimensie aanbelandt. Maar eerst wil ik kort ingaan op de andere dimensies, om straks terug te komen op de vierde.

Een belangrijk uitgangspunt van de contextuele benadering, en dat werkt door in haar attitude, methodes en keuzes, is dat de mens leeft in een relationele werkelijkheid. De mens wordt pas tot mens al hij in relatie treedt met de ander, een werkelijke dialoog aangaat. De mens is geen mens zonder de ander. De verbondenheid staat centraal (v.d. Eerenbeemt en Oele 1987). Binnen die relationele werkelijkheid van mensen zijn vier deelgebieden te onderscheiden, dimensies genoemd. die vier dimensies beïnvloeden elkaar, werken op elkaar in en eigenlijk kun je ze niet uit elkaar halen. Voor de duidelijkheid ga ik dat toch doen, er kort iets over vertellen en in het licht van een echtscheiding bezien.

DE EERSTE DIMENSIE, beslaat de feiten van het bestaan. De meesten van ons zijn uitstekend opgeleid om de feiten en hun betekenis te traceren. Het feit een man of vrouw te zijn, het feit een invalide vader of gehandicapt kind te hebben. Maar ook de sociale context waarbinnen iemand opgroeit waarbij feitelijke gebeurtenissen zoals huwelijk, werkloosheid, overlijden hun invloed hebben. Echtscheiding is ook zo'n belangrijk feit in het leven van mensen. Hoe dit gegeven gezien en geïnterpreteerd wordt blijkt echter nogal aan verandering onderhevig. In de jaren '70/'80 werd echtscheiding gezien als een korte levenscrisis. Met als gevolg een crisisreactie bij alle gezinsleden waar dan een overgangsfase en een herstelfase op volgden. Dit zou enkele jaren in beslag nemen, waarna een ieder zijn leven en ontwikkeling hernomen had. Deze visie is gebaseerd op de verwachting dat volwassenen die uit elkaar gaan, ieder een eigen leven opbouwen en vervolgens even zorgzaam

voor hun kinderen zouden zijn als voorwendde realiteit is echter geheel anders.

Uit de hulpverleningspraktijk maar ook uit onderzoeken blijkt dat niet de echtscheiding op zichzelf, maar de onderlinge relatie van ouders vóór, maar vooral ná de echtscheiding verantwoordelijk is voor gevolgen op korte en lange termijn.

Echtscheiding, en dat is veel meer de kijk die we anno 1994 hebben, betekent op partnerniveau een levenscrisis die om tijdelijke verwerking vraagt. Maar voor kinderen brengt een echtscheiding tevens extra taken met zich mee gedurende de hele ontwikkeling van het kind (Wallerstein/Blakeslee 1989). Voor veel kinderen vraagt het een levenslange verwerking. Bijvoorbeeld Marianne die toen ze zeven was meemaakte dat haar ouders na een hevige strijd gingen scheiden en zelf, op moment dat zij relaties aangaat, wéér die echtscheiding moet verwerken. Nu op het niveau van vertrouwen in zichzelf en in relaties. Of Marc, bijna veertig, die hard moet werken om, zoals hij het zelf uitdrukt, "de kloof in mezelf te dichten en de rekening op de juiste plek te leggen". Een kloof die in hemzelf ontstaan is als gevolg van het jarenlange wantrouwen tussen zijn ouders.

DE TWEDE DIMENSIE die van de psychologie, -betreft alles wat zich afspeelt in een individu. We kunnen dan denken aan behoeften, emoties, fantasieën maar ook aan egosterkte en beschermingsmechanismen. Binnen het gebied van die tweede dimensie kunnen we ons afvragen hoe iemand een gebeurtenis als echtscheiding verwerkt en integreert binnen zijn persoonlijkheid. Afhankelijk van leeftijd, geslacht, temperament en cognitieve en sociale competentie zal elk kind verschillend reageren. Hiermee moet zorgvuldig rekening worden gehouden (Wallerstein en Blakeslee 1989). Peuters en kleuters kunnen bijv. reageren met een hevige verlatingsangst. Als één van de ouders zomaar weggaat, zou de ander dat ook wel eens kunnen doen. Kinderen in de leeftijd van 5-8 jaar kunnen reageren met hevige gevoelens van verlies, afwijzing en schuld. Ze zijn vaak niet oud genoeg om zich te realiseren wat er gebeurt, maar beschikken nog over onvoldoende vaardigheden om er mee om te gaan. Kinderen in de leeftijd van 9-12 jaar zijn vaker intens boos op hun ouders vanwege de scheiding. Ze lijden ook aan hevig verdriet en gevoelens van machteloosheid. In de studie van Wallerstein zijn het vaak de kinderen uit deze leeftijdsgroep die door één ouder gebruikt worden om de andere ouder te treiteren en te vernederen. Ook pubers en adolescenten reageren vaak hevig op een echtscheiding. Het maakt hen van streek. Het is vooral op deze leeftijd dat ze rugdekking nodig hebben van ouders om de wereld in te gaan, relaties aan te gaan en zich een plek in de maatschappij te verwerven.

DE DERDE DIMENSIE, die van de transacties omvat dat wat zich tussen mensen afspeelt. De systeemtheorie bracht een heel vernieuwende kijk op het gebied van de gezinsproblematiek. Binnen de derde dimensie kijken we naar patronen van waarneembaar gedrag en communicatie. Echtscheiding wordt dan gezien als een belangrijke bron van stress die het gezinssysteem belast. Het bestaande kerngezin moet een belangrijke overgang maken naar bijv. een-ouder- of samengesteld gezin. Het kind kan hierop reageren met symptoomgedrag (weglopen, delinquentie, acting-out gedrag) en middels zijn symptomen pogen de situatie van vóór de echtscheiding te herstellen. In ieder geval geeft het kind aan dat er iets moet gebeuren, dat het hele systeem een belangrijke overgang moet maken. Door te kijken naar en te interveniëren in de patronen van communicatie, de structuren, regels en machtsverhoudingen binnen het gezin poogt de gezinstherapeut het gezin te helpen de overgang naar het nieuwe te maken.

De ouder-kind-relatie wordt door al die genoemde dimensies beïnvloed. De feiten, de individuele psychologie, de onderlinge transactiepatronen.

DE VIERDE DIMENSIE, die van de relationele ethiek, de ethiek van de menselijke relaties, is met name van invloed. Dit is de dimensie die Nagy heeft aangebracht en die uniek is voor de contextuele benadering. Het bekende begrip loyaliteit valt hieronder, evenals een andere belangrijke pijler: de balans van geven en ontvangen. Mij hebben deze begrippen sleutels aangereikt om het meest voor de hand liggende maar tevens meest vergeten aspect in de relaties tussen mensen te verhelderen. Namelijk: de rechtvaardigheid binnen relaties en het daarmee samenhangende vertrouwen tussen mensen. Daar zal wat mij betreft dan ook de verdere nadruk op liggen. Ethiek, heb ik gemerkt, is een wat gevaarlijk woord. Het wordt nogal een gelijkgesteld met moraal en het heeft vaak de bijklank van hoe het eigenlijk zou moeten of hoe het hoort. Alsof het over strikt persoonlijke opvattingen gaat. Daar gaat het dus niet over, daar zouden we ons zelf en onze cliënten mee tekort doen. Ethiek verwijst meer naar de fundamentele van de relatie. Naar de "zijns-orde" van en tussen mensen, in dit geval ouders en kinderen, die fundamenteel op elkaar aangewezen zijn en levenslang met elkaar van doen hebben. Ethiek is dan het gemakkelijkst weer te geven als balansen van geven en ontvangen tussen

mensen. Echtscheiding en gevolgen daarvan voor het kind op korte én lange termijn zijn niet te begrijpen zonder de begrippen loyaliteit en de balans van geven en ontvangen.

Loyaliteit is inmiddels een ingevoerd begrip in de hulpverlening. Vaak wordt dit begrip gezien als een voelen van loyaliteit. Dit is een zeer beperkte blik op loyaliteit en vanuit contextueel oogpunt minder belangrijk. Loyaliteit, daar zit het woordje wet in, een soort wetmatigheid die samenhangt met trouw. Trouw en loyaliteit kun je niet afdwingen, niet op basis van positie, macht of behoefte. Ze zijn altijd gebaseerd op verdiensten, op wat mensen daadwerkelijk aan elkaar gegeven en van elkaar ontvangen hebben. In iedere familie is dat een unieke kracht die bestaat uit ongeschreven wetten en die de familie verbindt. Als buitenstaander is die loyaliteit niet direct waar te nemen, maar hij is er wel. Het is een zijns-loyaliteit verbonden met je bestaan. Dat is indringend. Daar ben je je hele leven mee bezig, bij elke belangrijke gebeurtenis, dus ook bij echtscheiding.

Het moeilijke is dat loyaliteit vele gedragsuitingen kent, die verder en dieper reiken dan alleen een gevoel van loyaliteit. Loyaliteit kan soms uitzien als ontrouw, onverschilligheid. Een goed voorbeeld daarvan is het kind wat wegloupt, rebelleert, en zegt nóóit meer naar huis te willen, zoals Gerda die in haar puberteit breekt met haar ouders en zich aansluit bij zwerfjongeren op het Centraal Station in Amsterdam. Daar waar ze in de thuissituatie gedwongen werd om trouw te zijn aan haar moeder ten koste van de trouw aan haar vader kán de resterende trouw die ze in zich draagt betekenen: liever met beiden breken dan een keuze te moeten maken. Haar zijns-loyaliteit kan niet doorstromen, wordt onzichtbaar en verborgen en verschijnt dan in de vorm van allerlei symptomen. In Gerda's geval zwerfgedrag, druggebruik en criminaliteit.

Een eerdere wijze van denken over loyaliteit is dat het kind loyaliteit verschuldigd is aan zijn ouders, in ruil voor hetgeen ontvangen is aan zorg en verantwoord ouderschap. Maar wát als het kind fundamenteel tekort wordt gedaan door verwaarlozing, mishandeling of door ouders die over de hoofden van de kinderen hun strijd uitvechten? Wat we zien in de praktijk, en hulpverleners in de kinderbescherming zullen dat zeker herkennen, hoe tekort kinderen ook gedaan zijn, hoe geëxploiteerd ook.... kinderen blijven loyaal aan hun ouders, op allerlei zichtbare én onzichtbare manieren, zoals bij Gerda. Dat is een vaak verbijsterende en ontroerende ontdekking. Je vraagt je af hoe het mogelijk is! In de laatste jaren heeft prof. Nagy het begrip loyaliteit bijgesteld. Naast het verschuldigd zijn om terug te betalen voor hetgeen ontvangen is heeft hij de nadruk gelegd op het recht van het kind om te geven. Dat is belangrijk om bij stil te staan want het maakt écht verschil hoe we dán naar de ouder-kind-relatie kijken en er mee om gaan. Het kind heeft een intrinsieke motivatie om aan beide ouders te geven, om trouw aan ze te blijven. Dat is niet alleen in het belang van de ouders, maar zeker ook in het belang van het kind zelf. Je bent het kind van deze ouders, dat maakt deel uit van je identiteit. door aan je ouders te kunnen geven kun je aan jezelf betekenis en waarde geven. Dat is de paradox; door te geven ontvang je. Het recht om te ontvangen van ouders en het recht om te geven aan ouders. Dat is een groot goed maar ook kwetsbaar, er sluipen meteen talloze gevaren in. Want als we nou gaan kijken wat er op het moment van echtscheiding gebeurt, zien we dat ouders weinig in staat zijn om deze rechten van hun kinderen te respecteren. Vaak zijn ze teveel met zichzelf en elkaar bezig. De balans tussen hen op partnerniveau is zo verstoord dat tenminste één partner het vertrouwen in de toekomst van de relatie op zegt. De crisis die dat tot gevolg heeft omvat meer dan het proces van uit elkaar gaan. Er zijn niet alleen gevoelens van woede, falen en schuld. Allerlei tot dan toe vermeden kwesties worden dan weer actueel. De irreële verwachtingen die men van elkaar had, het vertrouwen wat geschonden is, botsingen met ouders of schoonouders, veroordelende vrienden enz. enz..

Je kunt je afvragen of het in deze fase billijk is van ouders te verwachten wel aandacht en gepaste zorg aan hun kinderen te geven. Zijn ze in staat om te zien, dat ook het kind diepe verliezen lijdt? Dat de echtscheiding de bodem onder de veiligheid van de wereld van het kind haalt? Zijn ouders in staat op een faire manier te onderhandelen over de toekomst van de kinderen? Met andere woorden, zijn ze in staat om betrouwbare ouders voor hun kinderen te blijven en kinderen te helpen het vertrouwen in relaties te behouden?

Eigenlijk komen we dan bij het intergenerationele perspectief uit waar Nagy over spreekt. En bij de rechtvaardigheid in de balans van geven en ontvangen (Nagy 1986). Want: als mensen te weinig ontvangen hebben, hoe moeten ze dan aan hun kinderen geven?

Gekwetste, onzekere, wrokkige ouders gaan vaak ongewild steunen op de loyaliteit van hun kinderen. En het zijn juist de kinderen die op basis van hun loyaliteit gemakkelijk aan ouders gaan geven. Met name als ouders ongelukkig en verdrietig zijn wil het kind troosten en helpen. En het doet dat op talloze zichtbare en onzichtbare manieren. Het nog kleine kind dat mamma troost en zijn knuffel aanbiedt om mee te slapen. Het wat oudere kind wat allerlei huishoudelijke- en opvoedingstaken gaat uitvoeren, of het kind wat een verbindende rol op zich neemt door dan weer eens met vader en dan weer eens met moeder te praten over de echtelijke conflicten. Maar ook het kind wat zijn eigen gang gaat, zijn ouders niet wil belasten met vragen over huiswerk, problemen met vrienden. Het kind waar ouders geen kind aan hebben. Het gevende kind. Hoe dan ook.

De wijze waarop jongens en meisjes hun ouders die in conflict zijn proberen te helpen verschillen nogal. Uit diverse onderzoeken komt naar voren dat meisjes eerder de neiging hebben om superkinderen te zijn, ze proberen extra lief en braaf te zijn, werk uit handen te nemen, te bemiddelen en te troosten. Jongens daarentegen grijpen meer actief in de conflicten door lastig en agressief te zijn. Dit roept eerder afkeuring op, en de kans is groot dat niemand meer ziet hoe zij op deze manier de ouders proberen af te leiden en hen samen te brengen. Integendeel, ze krijgen vaak nog de schuld.

Het volgende voorbeeld is daar een illustratie van Sam, zestien jaar. Hij is wakker geworden, evenals zijn jongere broertjes en zusjes, ze zijn getuigen van een gewelddadig conflict tussen hun ouders. Moeder zit al in de auto en schreeuwt dat ze zich dood zal rijden. Zijn vader probeert haar met alle geweld tegen te houden. Sam pakt een zwaar voorwerp en gooit dat door de voorruit van de woonkamer. Alle aandacht is op hem gericht. Hoe durft hij.... Maar wat hij ermee bereikt heeft is dat iedereen na een uur weer naar bed kan. En zijn moeder is nog in leven

Kinderen die voor hun ouders gaan zorgen omdat de ouders zich door omstandigheden niet staande kunnen houden en de opvoedingstaken deels niet meer aankunnen noemen we geparentificeerd. Impliciet vraagt de ouder het kind zoveel en zodanig te geven als ware het een ouder. Het kind wordt de ouder, de ouder wordt het kind. Op zichzelf is dat zorgen voor hun ouders helemaal niet zo slecht voor kinderen. Ze voelen dat hun ouders in nood zijn en willen niets liever dan helpen en bemiddelen. Bovendien vormt die zorg een soort grond van bestaan. Als het kind tot steun is en hulp geeft heeft het kind in zijn eigen ogen meer recht om er te zijn, dan wanneer het niets doet, ook al wordt het door ouders niet eens opgemerkt. Het zorgen ondersteunt het gevoel van zelfwaarde, en dat is zeker zo wanneer kinderen erkenning krijgen voor wat ze probeerden te doen. Het kind kan dan groeien door de ervaring dat zijn geven de moeite waard is. Dit kan zelfs een ontwikkelingsbevorderend proces zijn. Het kind leert te geven en te ontvangen en dat is een goede manier van opgroeien.

Het proces van parentificatie bij echtscheiding kan heel subtiel en impliciet zijn, en het kind tot een soort scheidsrechter maken. Door met het kind de echtelijke problemen te bespreken en de schuldvraag op tafel te leggen. Door bijv. te vragen: wil je zondag bij pappa of bij mij zijn? Of: bij wie wil je gaan wonen? Een vraag die een moeder aan haar elfjarige zoon stelde en erbij vermeldde dat zijn dertienjarige zus al voor háár gekozen had. "Oh", zei Ronnie, "dán ga ik wel bij pappa wonen". Waarop de moeder woedend tegen mij zei: "zie je nou wel dat hij niet van mij houdt".

Eigenlijk wordt dan aan kinderen gevraagd de verantwoordelijkheid voor de keuze te dragen. Deze vorm van parentificatie wordt schadelijk voor het kind wanneer het ten koste van zichzelf moet geven. Wanneer het méér moet gaan geven dan waartoe het in staat is. En vooral wanneer het geen erkenning krijgt voor wat het probeert te doen of erger nog, wanneer het de schuld krijgt de situatie te bemoeilijken. "Jij ook altijd met je grote mond, bemoei je maar met je eigen zaken". "Als jij er niet was, dan hadden we al die problemen niet". Dat is voor het kind zeer teleurstellend en schadelijk, zijn vertrouwen wordt met wantrouwen beantwoord.

Een andere veel voorkomende vorm van schadelijke parentificatie is de gespleten loyaliteit. Het gaat dan niet om de echtscheiding op zichzelf of het conflict tussen de ouders. Kinderen kunnen heel wat verdragen aan geruzie en verwijten. want je hébt twee verschillende ouders met verschillende meningen en gevoelens. Dat is nog geen gespleten loyaliteit. Waar het wezenlijk in zit is dat het kind van de ene ouder de andere ouder niet meer mag vertrouwen. "Als jij van mij houdt dan bestaat het niet dat je nog van je vader houdt. Als je dat toch doet, dan hou je niet meer van mij, dan ga je maar weg". Het kind wordt gedwongen om te kiezen tussen zijn ouders die door wederzijds wantrouwen en minachting volkomen uit elkaar zijn gegroeid.

En dát is een ongelooflijk zware situatie voor het kind.

Het dilemma is onoplosbaar. Het kind kan het nooit goed doen. Als we daar bij stilstaan dan weten we dat dit ziekmakend voor het kind is. Het is niet altijd zo expliciet als het hier gesteld wordt. vaker zijn de uitingen van wantrouwen veel subtieler. Een paar voorbeelden; als zijn kinderen op weekend komen doet vader ze eerst in bad: "want ze zal jullie wel weer niet gewassen hebben". Ze krijgen schone kleren voor het weekend en als ze naar moeder teruggaan, krijgen ze de kleren weer aan waarmee ze gekomen zijn. Of de situatie dat moeder een speciaal schrift bijhoudt over alles wat er mis

ging bij vader in het weekend. Ze hoort de kinderen uit, tekent het zorgvuldig op, want ze verzamelt bewijzen om de rechter de omgangsregeling te laten stopzetten. Als dit een of twee keer gebeurt is dat geen ramp. Het gaat er hier om dat er een voortdurende sfeer gecreëerd wordt waarin het kind afbreuk moet doen aan één ouder. Het basale vertrouwen van het kind in de volwassenen wordt langzaam vergiftigd. Op den duur kan het kind niet meer gepast aan vader noch aan moeder geven. Het is alsof de zuurstofkraan wordt dichtgedraaid. Dat geeft een dermate scheur in het kind dat het eigenlijk niet meer in vrijheid leven kan. Dat zijn de kinderen die zich terugtrekken, die het opgeven, stil en depressief worden en zich onverschillig gaan gedragen. Zoals Lesly, die na een zorgvuldig psychologisch onderzoek wordt omschreven als "een onscherpe dia". Het kind wat zich terugtrekt en gedachten heeft om er niet meer te willen zijn. Of het worden kinderen die opstandig worden en rebelleren en zich afwenden van beide ouders om zich aan te sluiten bij een nieuwe familie, bijv. een sekte of de zwerfjongeren in Amsterdam. Zoals Gerda waar ik het eerder over had. Kinderen geven niet zomaar op, ze proberen altijd de situatie van gespleten loyaliteit op te heffen. Door te bemiddelen tussen ouders, de aandacht af te leiden door concentratieproblemen op school, delinquent gedrag en soms zelfs door suïcidepogingen. De loyaliteiten verhuizen dan naar een onzichtbare vorm en verschijnen vaak in de vorm van symptomen. En het is aan ons om te onderzoeken waar het symptoom voor staat en te gaan erkennen hoe gevend het kind is.

Ik ben uitvoerig stil blijven staan bij het uitgangspunt hoe loyaliteit een rol speelt bij echtscheiding. Dat is vaak in versterkte mate aanwezig in samengestelde gezinnen. Het is geen gemakkelijke klus, het opnieuw samenleven. Iedereen neemt bagage mee vanuit de voorgeschiedenis. Er zijn nog geen passende rollen en verwachtingen beschikbaar. Dat is verwarrend en maakt kwetsbaar. Wat kunnen/moeten ze van elkaar verwachten en voor elkaar voelen? Moet je als kind net zulke gevoelens hebben voor een stiefouder als voor de eigen ouder? Is een stiefbroer een soort broer of meer een vriend? En hoe noem je die nieuwe opa en oma en ooms en tantes? Kortom: hoe moet het kind zich verhouden tot dat grote nieuwe netwerk dat ontstaat?

Naast een heleboel praktische en pedagogische problemen brengt het samengestelde gezin een heleboel loyaliteitsconflicten met zich mee. Ouders, maar vooral kinderen hebben de taak om oude en nieuwe loyaliteiten in elkaar te vlechten. Een zeker evenwicht is daarin nodig en daartoe heeft het kind tijd, ruimte en alle rust nodig.

Niet zelden vinden loyaliteitsconflicten hun oorsprong al in vorige generaties. De ouder of stiefouder die als kind in een deloyale positie verkeerde zal zijn kind gemakkelijker deloyaal maken. De houding van de volwassenen kan helpend of stagnerend zijn en is in ieder geval van cruciaal belang. Is de stiefvader in staat om met respect ruimte te geven aan de blijvende loyaliteit van het kind aan de afwezige ouder? Verwacht de verzorgende ouder, meestal de moeder, dat haar kind zijn vader wel zal vergeten en onmiddellijk van haar nieuwe partner zal houden? Maar ook.... Mag het kind de stiefouder wel aardig vinden en hem of haar een plek gaan geven in zijn leven? Een uiterst ingewikkeld krachtenspel, zeker als we bedenken dat ook de andere familieleden en ook de maatschappelijke context een woordje meespreken. Zoals al eerder gesteld. Relaties zijn kansen om te ontvangen en kansen om te geven, kansen om te ontdekken wie je bent, wat je wilt en kunt. Het samengestelde gezin, door Nagy wel eens de nieuwe grootfamilies genoemd, biedt die kansen volop. Maar niet zomaar en zeker niet vanzelf. Dat blijkt uit het feit dat veel gebroken en opnieuw samengestelde gezinnen zich melden bij de hulpverlening. En dat doen ze niet op een dienblaadje. Ze zeggen niet: kijk, er was een ingewikkelde echtscheiding, en nu lukt het ons niet om de overgang naar een nieuwe fase te maken. Nee, meestal melden zich de probleemkinderen of worden ze gemeld. De wegloper, de rebel, het depressieve kind, het kind met acting-out gedrag.

En wat moeten wij als hulpverleners daar nu mee? Ik kom dan eerst uit bij de houding van de hulpverlener. Om kinderen na echtscheiding en in het samengestelde gezin zo goed mogelijk te kunnen helpen, is het een eerste vereiste dat de hulpverlener zich goed bewust is van zijn eigen visie,

zijn impliciete en expliciete waarden en normen, en van mogelijk eigen ervaringen op dit gebied. Kan hij erkennen dat echtscheiding een wezenlijk verlies inhoudt voor het kind? En dat het samengestelde gezin in vele opzichten verschilt van het oorspronkelijke kerngezin?

Door middel van het maken van een genogram kunnen de verschillende voorgeschiedenissen van een ieder in kaart gebracht worden. Ook wordt duidelijk dat er andere belangrijke personen buiten het gezin zijn en dat er complexe loyaliteitsbanden bestaan. Het is interessant om uitvoerig stil te staan bij hoe men elkaar noemt en wat dit betekent. Een genogram kan onomwonden aantonen hoe complex alles in elkaar grijpt. Dat kan al een hele opluchting betekenen, het voelt niet alleen moeilijk, het is ook moeilijk.

De hulpverlener zal aandacht moeten besteden aan de balans van geven en ontvangen tussen de gezinsleden en hun families. Op zoek gaan naar stagnaties, maar vooral naar potentiële hulpbronnen tussen mensen. Wat doen ze voor elkaar, wat hebben ze voor elkaar gedaan en wat kunnen ze nog voor elkaar doen. Heel belangrijk hierin is de ouder te helpen het probleemkind als gevend te gaan zien en het de ruimte te geven loyaal aan de andere ouder te kunnen zijn. Vaak kan dat pas als er ook aandacht besteed wordt aan hoe de ouder als kind heeft gegeven. Dat betekent intergenerationeel exploreren en vanuit een meerzijdig partijdige houding relaties van alle kanten onderzoeken, alle betrokkenen pogen recht te doen en mensen aanspreken op actie. Soms betekent dat actie naar eigen ouders maar altijd actie naar hun kinderen. Het kind actief in staat stellen tot gepast geven en hiervoor erkenning geven aan het kind. Dan is herstel van vertrouwen tussen ouders en kinderen mogelijk en komen balansen weer in beweging.

Ik wil met U terug naar het beeld van het begin. De in snippers gescheurde foto, als symbool voor de illusies en toekomstverwachtingen die aan diggelen liggen. Dat is verdrietig, maar daar is over heen te komen. De grootste investering die gevraagd wordt van ouders en stiefouders is de zijns-loyaliteit van kinderen niet te verscheuren. Dán kan echtscheiding en het samenleven in een samengesteld gezin nieuwe kansen bieden. Ook voor kinderen.

Als afsluiting wil ik graag een stukje citeren uit het boek "Second Chances" van Wallerstein/Blakeslee (1989). Het sluit nauw aan bij wat ik in deze lezing heb willen betogen en ik wil het U niet onthouden. "Toen de zesjarige John kort na de scheiding van zijn ouders naar ons centrum kwam, mompelde hij alleen: "ik weet het niet". Hij wou geen antwoord geven op de vragen; in plaats daarvan deed hij spelletjes. Eerst jaagde John de hele speelkamer door op zoek naar babypopjes. Toen hij er een flink aantal gevonden had, zette hij ze ferm op hun voetjes en plaatste de miniatuur tafels, stoelen, bedden en tenslotte al het meubilair van het poppenhuis op hun hoofd. John keek me vervolgens heel tevreden aan. De baby's droegen heel wat op hun hoofdjes. Toen zette hij zonder iets te zeggen, al de vader- en moederpoppen in hachelijke posities op het steile dak van het poppenhuis. Toen een vaderpop van het dak afgleed, ving John hem op en zei, terwijl hij naar me keek; "Hij zou dood kunnen gaan". Spoedig begonnen al de moeder- en waterpompen van het dak af te glijden. John ving ze zachtjes op, de een na de ander en redde ze van een val op de grond. "Zijn de baby's het sterkste?" vroeg ik. "Ja", riep John opgewonden. "De baby's houden de wereld overeind."

Literatuur

- Boszormenyi Nagy I. en Krasner, B. (1986) *Between Give and Take* New York, Brunner-Mazel.
- Büch, B. *De Rekening* (blz. 127).
- Van den Eerenbeemt, E. en Oele, B. (1987) *De contextuele Therapie, verdiende vrijheid.*
- Handboek Gezinstherapie* afl. 7 B.2.1.
- Van den Eerenbeemt, E. en Schlüter, D. (1992) *De grote Libelle-echtscheidingsenquête.* Libelle.
- Heireman, M. (1986) *Het hertrouwde gezin. Psychologische aspecten.* Actualiteiten 9 nr.4 pag. 124-142.
- Van Hensden, A. en van den Eerenbeemt, E. (1988) *Balans in Beweging.* Haarlem, de Toorts.
- Hermkens, L. (1990) *Het samengestelde gezin in een contextueel Perspectief.* Niet gepubliceerd artikel ter afsluiting van de Voortgezette Opleiding Amsterdam, specialisatie contextuele therapie.
- Van Lammeren, P. en Kouwenhoven, A. (1992) *Een nieuwe ouder, een ander perspectief.* Jeugd en samenleving nr 4 pag. 210-223.
- Van der Sman, J. (1992) *Kind tussen twee vuren.* Elsevier 5.12.1992.
- Wallerstein, J.S. en Kelly, J.B. (1980) *Surviving the break-up.* New-York. Basic Books.
- Wallerstein, J.S. en Blakeslee, S. (1989) *Second chances.* New York. Ticknor and Fields.

